

УДК 159.922.73

**ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ
ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОТОЧУЮЧУ ДІЙСНІСТЬ.**

І. Карабаєва, Інститут психології

імені Г. С. Костюка

НАПН України

АНОТАЦІЇ

У статті розглядаються особливості формування пізнавальної спрямованості дошкільників. Визначено пізнавальну потребу як джерело розумової діяльності дитини.

***Ключові слова:** пізнавальна активність, пізнавальна потреба, інтерес.*

И. Карабаева

**ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ
ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОКРУЖАЮЩУЮ РЕАЛЬНОСТЬ**

В статье рассматриваются особенности формирования познавательной направленности дошкольников. Определенно познавательную потребность как источник умственной деятельности ребенка.

***Ключевые слова:** познавательная активность, познавательная потребность, интерес.*

I. Karabaeva

**THE FORMING OF COGNITIVE ORIENTATION OF UNDER-FIVES
ARE EXAMINED IN THE ARTICLE.**

The features of forming of cognitive orientation of under-fives are examined in the article. Certainly cognitive necessity as source of intellection of child.

Key words: *cognitive activity, cognitive necessity, interest.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ще у дев'яностих роках минулого сторіччя В. Котирло [4, с. 70] наголошувала на тому, що формування пізнавальної активності, інтересу, розвиток творчих здібностей дітей, готовність і вміння самостійно працювати; вміння виділяти суттєві ознаки в предметах, і явищах доступних розумінню дітей; порівнювати один предмет з іншим, вказуючи на схожість і відмінність; визначати причину явищ, робити найпростіші висновки було найважливішим завданням як для вирішення науковцями так і дошкільними працівниками. Дитина повинна навчитися швидко знаходити певні предмети, дії, якості; підбирати слова з протилежним значенням; групувати декілька предметів за загальними ознаками.

Серед багаточисельних проблем, які постають перед дошкільною освітою XXI сторіччя, є такі, без вирішення яких не буде працювати жодна концепція освіти, жодна конкретна освітня система. До їх числа належить проблема створення умов для розвитку пізнавальної активності, інтересів дітей. Подолання труднощів, пов'язаних з небажанням дітей вчитися, пізнавати, можна лише знаходженням шляхів мотивації навчання. І найдієвішим серед усіх мотивів є пізнавальний інтерес і потреба у відчутті успіху.

Проблема розвитку пізнавального інтересу є найважливішою в наш час. Щоб навчання і виховання сприяло становленню особистості, необхідно в дитині пробудити ключове джерело його розумової діяльності – пізнавальну

потребу, яка і є витокком пізнавальної активності і лежить в основі розвитку пізнавального інтересу людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Ще К. Ушинський писав, що необхідно у дитини розвивати бажання і здатність самостійно, без дорослого набувати нові знання, надати дитині можливість добувати корисні знання не лише з книжок, а і з предметів, які її оточують, із життєвих подій, із особистих історій. Педагог зауважував, що якщо дитина буде мати таку розумову силу, використовувати можливість звідусіль здобувати корисну інформацію, ми навчимо її вчитися все життя, а це і є основним завданням будь-якого навчання [7, с. 539].

Яка психолого-педагогічна природа пізнавального інтересу. Існує п'ять основних варіантів семантичного значення даного поняття:

1. Інтерес – як користь, яка має прояв в устремлінні до набуття моральних і матеріальних благ;
2. Інтерес – як співчуття іншій людині, який має прояв у міжособистісних стосунках з іншими людьми, в цих стосунках явно виступає зв'язок з емоційною сферою, з почуттям співпереживання і співпереживання;
3. Інтерес – як розвага, що характеризує поверховий бік діяльності, який не пов'язаний з глибиною пізнання суттєвих зв'язків і відношень між предметами і явищами дійсності;
4. Інтерес – як увага, збудження людини чимось значним;
5. Інтерес – як нужда, потреба, що, з психологічної точки зору, пов'язано з мотивом пізнавальної діяльності [6, с. 46—47]

Оскільки предметом нашого дослідження є пізнавальний інтерес, то і змістовне навантаження не будемо пов'язувати з користю, зиском. Отже, пізнання – це процес в основі якого не лежить зиск. Якщо пізнання здійснюється заради істини, і в основі його лежить потреба в пізнанні, яка не має устремління до отримання якогось зиску, вигоди, наприклад, отримання

винагороди, визнання, задовільної оцінки, то такий інтерес не можна назвати корисним. Більш того, інтерес пов'язаний не лише з увагою до чогось значимого, а і з спонуканням до дослідницької діяльності відносно цього значимого і цікавого предмета або явища дійсності. Сама ж по собі увага до предмету не є істинним інтересом до нього, вона є однією з умов успішного виконання дії, так як забезпечує спрямовану зосередженість на ній свідомості.

З точки зору психолого-педагогічної природи, феномен інтересу розглядається вченими в контексті декількох наукових напрямків: інтелектуального, емоційного, волюнтариського. Представники інтелектуального напрямку досліджень пов'язують суть інтересу з розумовою діяльністю, пізнавальними процесами індивіда; представники емоційного напрямку – з почуттям задоволення і радості; представники волюнтариського напрямку – з вольовими аспектами особистості, які обумовлюють переборювання труднощів.

Особливої уваги, з точки зору розкриття сутності феномену інтересу, приваблюють дослідження, присвячені аналізу характеристик інтересу, його місця в педагогічному процесі і умов, які сприяють його розвитку [2; 5; 7; 8] Б. Ананьєв [1] С. Рубінштейн [3] в своїх роботах розкривають види інтересів, особливості їх розвитку у дітей різного віку, зв'язок з рисами характеру. Дослідження П. Гальперіна, В. Роттенберг, С. Бондаренко, Ю. Гуревич виявляють співвідношення між поняттями «потреба», «інтерес», «мотив». В працях Н. Морозова, Н. Морозов, Г. Щукина, Ф. Фрадкіна, Р. Тригер встановлюються закономірності розвитку пізнавального інтересу. В наукових працях К. Ізарда пізнавальний інтерес розглядається як емоція особистості.

Однак недостатньо вивчені передумови і витоки розвитку пізнавального інтересу, його фундаментальні основи. Точки зору вчених на предмет психолого-педагогічної сутності пізнавального інтересу різнопланові і навіть такі, що протирічать одна одній. Для розкриття

феномену пізнавального інтересу звернімося до наукових досліджень минулого і сьогодення.

Методологічну основу дослідження пізнавального інтересу на філософському рівні складають роботи Д. Пісарєва [5], він одним з перших звернув увагу на феномен інтересу і вивчив його в трьох аспектах:

- наявність у інтересу характерних рис і його місце в педагогічному процесі;
- співвідношення понять «інтерес» і «потреби»;
- умови розвитку інтересу.

Інтерес дослідником розглядався в двох ракурсах: як соціально-політичний, який був обумовлений потребами народних мас, був обумовлений історичними процесами, і як інтерес в педагогічному процесі, у вигляді емоційної спрямованості до предмету.

Характерною рисою цього феномену дослідник вважав рушійну силу до діяльності, яка в сучасній психології трактується як мотив. Предметом нашої уваги є інтерес в педагогічному процесі. Його специфіка, на думку Д. Пісарєва полягає в тому, що інтерес він розуміє як психічне явище, яке характеризується устремлінням до об'єкту, яке необхідно розвивати в процесі навчання. Для позначення пізнавального інтересу вченим використовуються такі поняття як «духовна спрага», «несамовитість устремління до об'єкту». Також вчений відзначає, що устремління до діяльності, якою виступає інтерес, насичено емоційністю. Це свідчить про те, що процес пізнання забарвлений емоціями, які викликаються самим процесом розумової праці, або предметом пізнання, або перспективою, яка ніби зачаровує і веде за собою. Як одну з особливостей інтересу Д. Пісарєв відзначає і його «вільність», тобто відсутність примушувальних впливів зі сторони для його виникнення.

Також зазначається, що пізнавальному інтересу притаманна «самоактивність». Важливою характеристикою пізнавального інтересу в педагогічному процесі є наявність двох його видів:

– пасивного пізнавального інтересу, який характеризується зацікавленістю, коли людина знаходиться в полоні вражень;

– активного пізнавального інтересу, який має прояв у самостійній наполегливій праці, коли людина з насолодою відшуковує істину.

Сучасні дослідники поняття «пасивний» для характеристики пізнавального процесу вважають недоцільним, так як він пов'язаний з розумовою працею і є активним вже за своєю природою. Сучасні дослідники говорять про ситуативне, нестійке явище, яке за своєю сутністю ще і не є інтересом, а характеризується лише привертанням уваги до предмету пізнання. Вчені полягають на тому, що це лише реакція на новизну, а не пізнавальний інтерес в класичному розумінні.

Л. Рубінштейн [3] відмічав, що інтерес – це зосередженість на певному предметі думок, яка викликає устремління до ближчого ознайомлення з предметом, до глибокого проникнення в нього, бажання не випустити цей предмет із поля зору. Усвідомлення потреби може викликати інтерес до предмету, неусвідомлена ж потреба так і залишається потребою. До характеристик інтересу відносяться: емоційна привабливість предмету і усвідомлення значимості предмету. Інтерес виражає загальну спрямованість особистості, охоплює всі психічні процеси.

В інтересі синтезується пізнавальна потреба і потреба в діяльності. Вже в дошкільному віці формуються пізнавальні інтереси дітей в різних видах діяльності, що є результатом виховання дітей. Ці пізнавальні інтереси можуть носити довготривалий, стійкий характер і сприяти розвитку психічних процесів. Сталі пізнавальні інтереси є фактором успішного

виконання діяльності. Ситуативність інтересів, залежність їх від конкретних обставин, не є показником, який регулює поведінку дитини.

Виявлені особливості пізнавальних інтересів дошкільників, які полягають в наступному: інтереси впливають на поведінку дитини, стають основою їх активності і самостійності; розвиток інтересів відбувається головним чином в ігровій діяльності. Наявність у дітей пізнавального інтересу до діяльності пов'язано з певними рисами характеру дітей: добросовісністю, наполегливістю, акуратністю; відсутність же інтересу – з лінощами, неакуратністю, поспішністю.

Під пізнавальним інтересом розглядають мотив поведінки людини, який обумовлює його вчинки і дії, оскільки в поведінці застосовуються знання і розумові здібності необхідні для вирішення життєво важливих завдань.

Пізнавальний інтерес має різні форми прояву. Генетично ранньою формою пізнавального інтересу є учбовий інтерес, який виникає в процесі навчання і його основу складає потреба в пізнанні. Об'єктом учбового інтересу є зміст певної галузі освіти. При певних умовах учбовий інтерес може перейти в науковий інтерес, об'єктом якого слугують явища, закони природи і суспільного життя. Факторами, які впливають на розвиток учбових інтересів є: педагогічна оцінка, зміст навчання, успішність занять з предмету, якість викладання предмету, методи навчання, організація фронтальної та індивідуальної роботи з дітьми.

Під сутністю пізнавального інтересу розуміють вибірково спрямованість особистості на процес пізнання з метою оволодіння сутністю того, що пізнається. Пізнавальний інтерес є особистісним утворенням, психологічну природу якого складають інтелектуальні, емоційні і вольові процеси, і мотивом пізнання – внутрішнє спонукання до діяльності.

Особливостями, які характеризують пізнавальний інтерес, виступають:

1. зв'язок з потребами людини з потребами в пізнанні. В орієнтуванні в оточуючому світі;
2. початок розвитку пізнавального інтересу припадає на ранній вік;
3. пізнавальний інтерес являє собою єдність об'єктивного (якостей явищ дійсності, на який спрямований) і суб'єктивного (значимості пізнавальної діяльності для суб'єкта);
4. пізнавальний інтерес завжди пов'язаний з позитивним ставленням до предмету пізнання.

Розрізняють рівні розвитку пізнавального інтересу і параметри його розвитку. Під пізнавальним інтересом, розуміють емоційно-пізнавальне ставлення, яке виникає із емоційно-пізнавального переживання, до предмету або безпосередньо мотиваційної діяльності, ставлення, яке переходить при сприятливих умовах в емоційно-пізнавальну спрямованість особистості.

Формулювання цілей статті. Розкрити проблему включення емоційно-образного компоненту в систему роботи з дітьми, як умову при вирішенні складної психологічної проблеми – пробудження і підтримки пізнавального інтересу у дошкільників.

Виклад основного матеріалу статті. Інтерес найтісніше пов'язаний з усіма сторонами особистості дитини. Він не лише забезпечує високий рівень уваги, розуміння і запам'ятовування. Інтерес є необхідною умовою для того, щоб матеріал який дається дорослим дитині для вивчення був не лише сумою знань, а входив у зміст духовного світу дитини. Створення високого рівня інтересу до пізнання оточуючої дійсності – не додаткове завдання по відношенню до освітнього процесу. Бажання дітей пізнавати це показник правильної психологічної і дидактичної організації навчання і найважливіша умова для розвитку пізнавального інтересу дошкільників.

Однією з умов при вирішенні складної психологічної проблеми – пробудження і підтримки пізнавального інтересу у дошкільників, є проблема включення емоційно-образного компоненту в систему роботи з дітьми. На

початку 70 років XX сторіччя американський дослідник Р. Сперрі здійснив відкриття міжпівкульної функціональної асиметрії мозку. Було доведено, що існує «розподіл праці» між півкулями. Ліва півкуля головного мозку «відповідає» за абстрактно-логічне мислення, права – за конкретне, образне, інтуїтивне мислення і сферу емоцій. Лише за умови коли обидві півкулі взаємодіють, взаємодоповнюють одна одну, постійно «перемовляються» між собою, можлива повноцінна діяльність дитини. Якщо ж образне мислення пригнічується завдяки розвитку логічного, це призводить до розладів нервового і фізичного здоров'я.

Отже, лише за умови активної взаємодії обох півкуль, обох типів мислення можливим є успішне засвоєння будь якого матеріалу, розвиток любові до пізнання, і гармонійного розвитку особистості в цілому.

Матеріал, який дітям подається для засвоєння, часто представлений в знаковій системі (картинки, картки із зображеннями, буквені і математичні знаки тощо), тобто адресований в основному до лівої півкулі. Засвоєння абстрактного матеріалу дітьми потребує від них неабияких зусиль. Звідси і виникнення психологічного бар'єру між можливостями дошкільника і засвоєнням абстрактного матеріалу.

Своєрідність же інформації, яку діти отримують про оточуючий їх світ, іноді не захоплює їх емоційно, не дає підстав для роботи уяви малюків. Кількість нової інформації, яку дітям необхідно засвоїти, теж невелика. Але на невеликий обсяг інформації іноді приходиться значна кількість тренувальної роботи, в результаті чого виникає «інформаційний голод», який призводить до того, що дітям стає не цікаво. Багато із завдань, які пропонуються дітям набридають дошкільникам ще до того, як у них відпрацюється якась із навичок, так як саме тренування частіше за все позбує елементів творчості, носить механічний характер. Тому питання включення емоційно-образного компоненту в систему роботи з дітьми є актуальним.

Яким же чином побудувати роботу з дошкільниками так, щоб пропонований для засвоєння матеріал адресувався і до емоційно-образного, і до абстрактно-логічного мислення. «Сухий» програмний матеріал краще і ефективніше буде засвоюватися дітьми, якщо його зміст буде втіленим в образній формі.

В. Котирло [4] робить висновок, що рівень розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку дозволяє дітям вирішувати завдання, розраховані на застосування отриманих знань, прояви винахідливості, там, де чітких знань не вистачає. До таких завдань В. Котирло [4] відносить розповіді-загадки, відповідь на які потребують усвідомлення зв'язків і закономірностей явищ природи.

Вчена наголошує на тому, що введення розповіді-загадки в бесіду, дидактичну гру, в заняття не лише оживлює його, але і забезпечує активність мисленнєвої діяльності дітей. Незвичність ситуації, новизна форми пред'явлення знакового матеріалу підвищує інтерес до завдання. Загадки В. К. Котирло поділяє на три типи. До першого вчена відносить ті, які стосуються подій, які безпосередньо проходять в даний період часу. Вирішення таких загадок часто опирається на самостійне експериментування, досліди, які проводяться під час спостережень, ігор, праці. Під впливом безпосередніх вражень, діти легко знаходять відгадку. До другого типу В. Котирло відносить загадки, які потребують розуміння взаємозв'язків, взаємозалежностей між явищами, встановлення загальної для них причини. Розкриття загадки вже не лежить на поверхні, а передбачає порівняння, співставлення різних фактів, які спостерігаються впродовж часу. Загадки третього типу, як відмічає В. Котирло, потребують виділення характерних особливостей тих періодів, на які ділиться кожна пора року – рання пора, середній і пізній періоди.

В. Котирло наголошує і на тому, що задоволення, яке приносить знаходження правильної відповіді і сам шлях до нього, виступають найсильнішими стимулами інтелектуальної активності. [4, с. 72]

Щоб дитина старшого дошкільного віку діяла в певному напрямку, могла звернути увагу на той чи інший предмет, необхідно цей предмет зробити емоційно привабливим, таким який би пробуджував позитивні почуття. Розвинене образне мислення робить будь-яку діяльність більш успішною і повноцінною. Образна пам'ять має більші переваги як в полегшенні засвоєння, так і в обсязі і якості, і збереженні засвоєних знань. Образне мислення відіграє провідну роль в інтуїції і творчому інсайті. Ці процеси нерозривно пов'язані з роботою уяви.

Розвинена уява ніяк не протиставляється розвитку абстрактно-логічного мислення дітей. Уява, за словами Д. Родарі, ніяким чином не уособлюється як частина розуму, вона і є сам розум, вона з ним ціле і реалізується шляхом використання одних і тих самих прийомів.

При проведенні роботи з дошкільниками необхідно ставити перед дітьми проблему, яку вони можуть самі вирішити, використовуючи свій досвід, спостерігаючи за тими чи іншими явищами і подіями. Необхідно дітям так ставити запитання, щоб малюки мали змогу висловити свою точку зору, а не просто відтворити раніше почуте. Це запитання типу: Що? Де? Коли? Чому? Навіщо? Як?

Суть цього прийому – необхідність вести діалог з дошкільниками, ставити дитину в центр взаємодії на заняттях. Описаний прийом орієнтований не стільки на логіку і системність викладу предмету засвоєння, скільки на роботу з суб'єктивним досвідом дитини. Він стимулює прояв особистісної активності дитини, викликає радість і задоволення від того, що з нею рахуються, що її думка є важливою. Одним з ефективних прийомів побудови спілкування дорослого з дитиною є двосторонній діалог

„дорослий–дитина, дитина–дорослий”. Педагогу необхідно надати дитині можливість також звернутися до суб’єктивного досвіду дорослого, створити умови для рівноправного продуктивного діалогу. Продуктивна побудова міжособистісних відношень можлива лише в позиції: „Я – хороший, ти – хороший ”. У такому стані дитина вважає себе цінною і значимою і думає, що інші люди також є цінними і значимими. Дитина приймає себе і відповідає на прийняття її іншими людьми. Дошкільники вільно вступають у значимі для них відносини з іншими людьми і показують їм, що поцінують свої та їхні досягнення. Така позиція підсилює розвиток близьких, значимих відносин з іншими людьми, в тому числі і особистісних відносин між педагогом і дитиною. Тому дуже важливим є ведення діалогу з дошкільниками не з авторитарної позиції, а з позиції рівноправного партнера, який запрошує до співпраці.

Загальноживана лексика педагога при взаємодії з дитиною:

- Давайте разом обговоримо.
- У тебе обов’язково все получится.
- Як ви вважаєте?
- Може спробуємо зробити це разом?
- Чи хотів би ти отримати допомогу? Чию – мою, чи когось із дітей?
- Мені потрібна ваша допомога?
- Цікаво, чи не так? Завтра повторимо це знову.

Технологія використання суб’єктивного досвіду включає в себе не лише саму організацію заняття і підбір раціональних прийомів взаємодії з дітьми, але і врахування суб’єктивного досвіду при виконанні різних завдань.

Узагальнюючий тип завдань активізує і закріплює найпростіші механічні навички виконання завдання. Приклад: послухайте як про це

написав поет у своєму вірші; знайди табличку для опису іграшки; подумай над відповіддю на це запитання.

Розвиваючий – створює передумови для розвитку інтелекту. Порівняй між собою предмети, розкажи про предмет за схемою опису.

Мотиваційний – підтримує інтерес до предмету, розвиває творчий потенціал і уяву. Намалюй ілюстрацію до вірша, створи проект дитячого садка твоєї мрії, придумай як ти б зміг пояснити це прибульцю, презентуй свій проект сконструйованого міста.

Якщо дитина має право вибору, дошкільники з більшою відповідальністю ставляться до виконання завдань, виконують їх із задоволенням, зацікавлено. Наведені типи завдань пов'язані з типом суб'єктивного досвіду: пізнавальним, комунікативним, створюючим. Завдання можна пропонувати виконувати дітям не лише індивідуально, а в парі, групою. Дуже цікавим є прийом – виконання завдання дітьми за їх особистим вибором і розумінням.

Робота з суб'єктивним досвідом дозволяє дитині активно оволодіти способами взаємодії з оточуючим світом, проявити індивідуальну вибірковість до матеріалу який вона отримує, а педагогу забезпечує можливість будувати індивідуально доцільний процес побудови взаємодії з кожною дитиною, забезпечити пізнання за схемою Л. Рубінштейна [3] „зовнішнє через внутрішнє”.

Робота з суб'єктивним досвідом дитини передбачає, що учіння – це організація особистісно значимої індивідуальної діяльності дитини. Така діяльність має характерні ознаки:

- в наявності є пізнавальні стратегії діяльності;
- прослідковуються якісно своєрідні індивідуальні стилі діяльності;

– використовуються завдання різного ступеня складності, різного типу (проблемні, креативні).

Висновки і перспективи наукових пошуків.

Бажання дітей пізнавати оточуючу дійсність це показник правильної психологічної і дидактичної організації навчання і найважливіша умова для розвитку пізнавального інтересу дошкільників.

Отже, на підставі вище означеного можна зробити висновок про те, що однією з умов формування пізнавальної спрямованості дошкільників на оточуючу дійсність є включення емоційно-образного компонента в систему роботи з дітьми, який слугує пробудженню і підтримці пізнавального інтересу у дошкільників.

Предметом подальших наукових інтересів, у розробці питання формування пізнавальної спрямованості дошкільників на оточуючу дійсність, буде підбір раціональних прийомів взаємодії дорослих з дітьми з урахуванням їх суб'єктивного досвіду при виконанні різних завдань. Вважаємо, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія стимулює прояв особистісної активності дитини, викликає радість і задоволення від того, що з нею рахуються, що її думка є важливою.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Ананьев Б. Г. Познательные потребности и интересы /Б. Г. Ананьев // Ученые записки ЛГУ. Психология. — 1959. — вып. 16. — № 265. С. 41—60.
2. Добролюбов Н. А. Избранные педагогические высказывания / Н. А. Добролюбов. — М. : Учпедгиз, 1936. — 80 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии /С. Л. Рубинштейн. — СПб., М., Минск, 2001. — 705 с.

4. Котирло В.К. Гра, навчання та праця в житті дошкільника / В. К. Котырло. — К.: Знання, 1968. — 46 с.
5. Писарев Д. И. Избранные педагогические сочинения. / Д. И. Писарев. — М. : Педагогика, 1984. 367 с.
6. Рыбалко И. И. К вопросу об особенностях интересов и потребностей у детей в дошкольном возрасте /И. И. Рыбалко // Ученые записки ЛГУ. Психология. — 1959. — вып. 16. — № 265. С. 61—70.
7. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Константин Дмитриевич Ушинский. — М. : Просвещение, 1974. — Т. 2. — 440 с.
8. Чернышевский Н. Г. Избранные педагогические сочинения /Николай Григорьевич Чернышевский. — М. : Педагогика, 1983. — 335 с.